

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Diplomski studij sociologije i hrvatskog jezika i književnosti

Andrea Dumančić

**OBRAZOVANJE I POLITIČKA POLARIZACIJA U
REPUBLICI HRVATSKOJ**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Željko Pavić

Osijek, 2023.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Katedra za sociologiju
Diplomski studij sociologije i hrvatskog jezika i književnosti

Andrea Dumančić

**OBRAZOVANJE I POLITIČKA POLARIZACIJA U
REPUBLICI HRVATSKOJ**

Diplomski rad

Znanstveno područje: društvene znanosti; znanstveno polje: sociologija;
znanstvena grana: posebne sociologije

Mentor: prof. dr. sc. Željko Pavić

Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 16. kolovoza 2023.

Andrea Jumić, 0122226148

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Obrazovani i informirani građani pretpostavka su svakog učinkovitog demografskog društva, a može se pretpostaviti da je viši stupanj obrazovanja povezan s nižom razinom političke polarizacije, što je po sebi poželjan društveni cilj. Cilj je ovog diplomskog rada prikazati i ispitati utječe li obrazovanje na političku identifikaciju, odnosno postoji li politička polarizacija u smislu preklapanja obrazovanja i političke identifikacije. U početnom dijelu rada iznosi se pojam „politička polarizacija“ te kako ga razni istraživači definiraju, zatim se ukratko objašnjava kako su obrazovanje i politička polarizacija teorijski povezani. Nakon toga slijede dosadašnja istraživanja o povezanosti obrazovanja i političke polarizacije. U empirijskom dijelu rada postavljeni su sljedeći ciljevi: (a) istražiti je li stupanj obrazovanja u Republici Hrvatskoj povezan s političkom identifikacijom osobe te (b) je li se ova povezanost, ako postoji, povećala ili smanjila tijekom proteklih dvadeset godina? Osnovni rezultati analize provedene na temelju podataka iz Europske studije vrednota pokazuju da su obrazovanije osobe nešto češće lijevo politički orijentirane, da odnos jača s vremenom te da je ovaj odnos usko povezan s razinom religioznosti i povećanom ulogom religije u političkom životu. Stoga je i zaključak rada da politička polarizacija u hrvatskom društvu u tom smislu jača.

Ključne riječi: obrazovanje, politika, politička polarizacija, politička identifikacija, religioznost.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Politička polarizacija i njezine posljedice.....	3
3. Obrazovanje i politička polarizacija	8
4. Dosadašnja istraživanja i teorijska objašnjenja.....	11
5. Ciljevi istraživanja, istraživačka pitanja i metodologija	20
6. Rezultati istraživanja.....	23
7. Rasprava i zaključak	29
8. Literatura.....	33

1. Uvod

Poticaj za istraživanja obrazovanja i politike u ovom diplomskom radu proizašao je iz želje da se istraži je li obrazovanje fenomen koji doprinosi otupljivanju ili jačanju političke polarizacije, fenomena koji je sve prisutniji u hrvatskom društvu, bar sudeći prema jačini političkih rasprava i oštrim podjelama na liniji ljevica-desnica koje se svakodnevno mogu primijetiti u javnom diskursu. Naime, prema Vujeviću (1989), sociologija obrazovanja proučava društvo s gledišta obrazovanja i samo obrazovanje s gledišta društva. Ona istražuje utjecaj društva na obrazovanje i obrnuto. Sociologija obrazovanja time je i sociologijska i pedagogijska disciplina. kako navodi Vujević, kada istražuje utjecaj društva na obrazovanje tada je sociologijska, a kada istražuje utjecaj obrazovanja na društvo, tada je pedagogijska.

Obrazovanje se može definirati kao pedagoški sustav. Tijekom obrazovanja stječe se znanje i razvija se spoznaja i osobnost općenito, a obuhvat visokim obrazovanjem u Republici Hrvatskoj sve je širi. S druge strane, politika je zapravo sposobnost upravljanja državom ili nekom od političkih organizacija, te u to ulaze i ostali procesi upravljanja koji se očituju kroz društvene institucije. Time dolazimo do pitanja kako sami glasači biraju one koji će ih zastupati, odnosno kakva je struktura biračkog tijela u odnosu na razinu obrazovanja. Drugim riječima, poklapa li se podjela na liniji lijevo-desno sa stupnjem obrazovanja, odnosno je li u pitanju strukturni rascjep u političkom polju? Nadalje, je li ovo poklapanje rezultat specifičnog utjecaja obrazovanja na proces političke socijalizacije ili je povezanost rezultat veze između obrazovanja i političke identifikacije s drugim važnim čimbenicima, kakvi su, primjerice, religija i religioznost?

U radu ćemo prije svega uvodno definirati pojam političke polarizacije, kako ju autori i istraživači teorijski objašnjavaju i operacionaliziraju, te koji su joj uzroci i moguće negativne društvene posljedice. U nastavku rada iznosi se objašnjenje povezanosti obrazovanja i polarizacije, nakon čega slijede dosadašnja istraživanja, odnosno teorijski okvir o povezanosti obrazovanja i političke polarizacije. U tom okviru prikazana su i istraživanja o navedenoj povezanosti kroz generacijske promjene u Sjedinjenim Američkim Državama, te kakvo je stanje u tom smislu u Europi. Glavni dio ovog diplomskog rada predstavlja empirijsko istraživanje, napravljeno na već dostupnim, sekundarnim podacima o općoj populaciji Republike Hrvatske, u kojem se istražuje utječe li završena razina obrazovanja na političku identifikaciju. Dva su glavna i osnovna istraživačka pitanja vodila navedeno istraživanje: (1)

je li stupanj obrazovanja u Republici Hrvatskoj povezan s političkom identifikacijom osobe te (2) je li se ova povezanost, ako postoji, povećala ili smanjila tijekom proteklih dvadeset godina? U radu su upotrijebljeni podatci iz tri vala tzv. Europske studije vrednota, odnosno podatci iz istraživanja provedenih 1999., 2008. i 2017. godine. Iz navedenih istraživanja upotrijebljeni su indikatori koji se odnose na političku identifikaciju, stupanj obrazovanja te nekoliko kontrolnih varijabli, a kao način analize podataka upotrijebljena je višestruka linearna regresijska analiza. Na temelju navedenih podataka i analize donose se zaključci o postavljenim istraživačkim pitanjima, a što je prikazano u završnim dijelovima rada.

2. Politička polarizacija i njezine posljedice

Općenito govoreći, politička polarizacija odnosi se na slučajeve u kojima je stav pojedinca o određenom vrijednosnom pitanju, politici ili pak osobi uže povezan s njihovom identifikacijom s određenom političkom strankom ili ideologijom. Na taj se način društvo pretvara u najčešće dva ideološka bloka koja su međusobno snažno suprotstavljena, a što može imati nepoželjne posljedice koje se odnose na jačanje društvenih konflikata i povišene emocije koje se mogu reflektirati i na privatni ili profesionalni odnos prema osobama s kojima (ne) dijelimo političke stavove. Prema DiMaggiu i sur. (1996), polarizacija je i stanje i proces. Polarizacija kao stanje odnosi se na mjeru u kojoj su mišljenja o nekom pitanju suprotstavljena u odnosu na neki teorijski maksimum. Polarizacija kao proces odnosi se na povećanje takvih suprotnosti tijekom vremena. Neki istraživači tvrde da polarizacija podrazumijeva razilaženje u širokom intervalu pitanja na temelju dosljednog skupa ideološko-političkih uvjerenja. Drugi tvrde da do polarizacije dolazi upravo onda kada postoje oštrije stranačke ili ideološke podjele. Istraživači također razlikuju polarizaciju elite i polarizaciju naroda. Polarizacija elita odnosi se na polarizaciju političkih elita, poput stranačkih aktivista i izabranih političkih dužnosnika, a polarizacija naroda (ili masovna polarizacija) odnosi se na polarizaciju u biračkom tijelu i općoj političkoj javnosti. Važno je naglasiti da u obje polarizacije mišljenja i političke pozicije odlikuje strogo pridržavanje stranačkih linija. Treba istaknuti i da se polarizacija elita pa tako i polarizacija naroda, mogu dogoditi u isto vrijeme, ali i neovisno jedna o drugoj. U proučavanju političke polarizacije često se postavlja pitanje odnosa između polarizacije elite i polarizacije naroda, odnosno u kojim mjeri jedna uvjetuje drugu. Drugim riječima, događa li se polarizacija elita kao posljedica strukturnih i ideoloških promjena u biračkom tijelu ili je polarizacija naroda samo refleks polarizacije elita, odnosno posljedica „oslušivanja“ signala koje šalju političke elite, a odnose se na važna ideološko-vrijednosna pitanja? Ovo je vrlo važno pitanje, s obzirom na to da odgovor na pitanje što uzrokuje političku polarizaciju implicira i odgovor na pitanje što ju može ublažiti i smanjiti. Ako je primarni pokretač polarizacije polarizacija elita, tada je problematizacija ponašanja političkih elita i njihovih političkih interesa istovremeno i put smanjenja polarizacije. Ako je primarni pokretač polarizacije polarizacija naroda, tada je u pitanju teže rješiv problem koji proizlazi iz strukturnih razloga, odnosno iz dugotrajnijih društvenih promjena koje impliciraju i ideološke promjene, odnosno ideološke sukobe koji proizlaze iz navedenih promjena.

Baldassarri i Gelman (2008) navode da se polarizacija elita odnosi na polarizaciju između i unutar glavnih političkih stranaka, kada su uz pitanju oštra ideološka sukobljavanja. Prema McCarty i sur. (2006), Layman i sur. (2006), Carmines i sur. (2012) i Mann i sur. (2012), ovakva se politička polarizacija događa kada članovi stranke (i izabrani vladini dužnosnici i aktivisti unutar same stranačke organizacije) postaju interno homogeniji na političkim pozicijama i divergentniji u odnosu na članove drugih stranaka. Prema Baldassarri i Gelman (2008), polarizirane političke stranke postaju kohezivne, jedinstvene, programski i ideološki različite od drugih stranaka, odnosno tada dolazi do unutarnje ideološke homogenizacije. U dvostranačkom sustavu poput američkog, zakonodavno tijelo koje je izrazito politički polarizirano ima dvije važne karakteristike: prva važna karakteristika je ta da postoji malo ili nimalo ideološkog preklapanja između članova dviju stranaka; i druga važna karakteristika je da su skoro svi sukobi oko zakonodavstva i politika podijeljeni u skladu s općom liberalno-konzervativnom ideološkom podjelom. To dovodi do jakog preklapanja članstva u političkim strankama i ideološke identifikacije, odnosno demokrat i republikanac postaju gotovo savršeni sinonimi za liberala i konzervativca, te do nestanka ili sužavanja ideološkog centra. Velika većina studija o polarizaciji elita usredotočena je na zakonodavna tijela. Dugi niz godina istraživači su mjerili polarizaciju ispitujući stavove stranačkih članova, osobito stranačkih čelnika. Nadalje, analiziraju se i trendovi stranačkog glasovanja, kako bi se utvrdio stupanj stranačkog jedinstva, odnosno različitosti u odnosu na druge stranke. Postoji mnogo više istraživanja o polarizaciji u Kongresu npr. u Americi nego o polarizaciji u drugim tijelima odlučivanja (Layman i sur., 2006).

Prema McCarty i sur. (2006), Layman i sur. (2006), Carmines i sur. (2012), Claassen i sur. (2008), polarizacija naroda ili masovna polarizacija događa se kada su stavovi biračkog tijela prema političkim pitanjima, politikama i ljudima oštro podijeljeni duž stranačkih linija. Članovi biračkog tijela i šire javnosti obično postaju manje umjereni u slučajevima ovakvog tipa polarizacije. Layman i sur. (2006), Fiorina i sur. (2006), istražujući podatke iz SAD-a, navode da medijski izvještaji pojednostavljaju polarizaciju naroda na podjelu između crvenih država i plavih država, svodeći ju na „kulturni rat“ između konzervativaca i progresivaca. Istraživači se uglavnom slažu da su takvi prikazi previše pojednostavljeni i da zapostavljaju druge čimbenike koji mogu objasniti polarizaciju. Mnogi istraživači smatraju kako je politička polarizacija zapravo proces sâm za sebe, odozgo prema dolje, odnosno polarizacija elite dovodi do ili prethodi narodnoj polarizaciji. Polarizacija elite ne mora nužno proizvesti polarizaciju unutar biračkog tijela, odnosno izbori često mogu održavati polarizaciju elite, a ne preferencije

glasača (Fiorina i sur., 2008, McCarty i sur., 2006, Hetherington i sur., 2009, Carmines i sur., 2012, Claassen, 2008). DiMaggio i sur. (1996) i Hetherington i sur. (2009) navode kako se istraživači koji proučavaju polarizaciju stanovništva obično oslanjaju na podatke iz anketa i predizbornih istraživanja, te mišljenja, vrijednosti i stavove glasača pokušavaju povezati sa stranačkom identifikacijom ispitanika i ostalim potencijalnim polarizirajućim čimbenicima.

Politička polarizacija može imati različite uzroke, a oni uključuju političke stranke, preraspodjelu moći, promjene političkih ideologija i medije. Neki znanstvenici tvrde da su političke stranke bile jedna od glavnih pokretačkih snaga polarizacije, kako su se političke platforme sve više udaljavale. Ova se teorija temelji na trendovima u Kongresu Sjedinjenih Američkih Država, gdje većinska stranka obično daje prioritet stavovima koji su najviše usklađeni s njezinom stranačkom platformom i političkom ideologijom (Ura i Ellis, 2012). Zauzimanje ideološki različitih stajališta od strane političkih stranaka može uzrokovati polarizaciju i među elitama i među biračkim tijelom (Mann i sur., 2012, Abramowitz i sur., 1998, Galston i sur., 2009). Na primjer, nakon usvajanja Zakona o pravima glasa, smanjio se broj konzervativnih demokrata u Kongresu SAD-a, a povećao broj konzervativnih republikanaca. Unutar biračkog tijela tijekom 1970-ih, južni demokrati su se opredijelili za Republikansku stranku, pokazujući polarizaciju i među elitama i biračkom tijelu obiju glavnih stranaka. Sartori (1966, 1976) tvrdi da ideološka podjela u biračkom tijelu uzrokuje daljnje podjele unutar političkih stranaka u zemljama. On smatra da je politički ekstremizam temelj za stvaranje visoko polariziranih višestranačkih sustava. Sartori je ovaj polarizirajući fenomen nazvao „polarizirani pluralizam“, smatrajući da će dovesti do daljnje polarizacije u mnogim područjima (Sartori, 1966, 1976). Dixit i Weibull (2007) navode da je politička polarizacija prirodna i redovita pojava. Oni tvrde da postoji veza između javnih razlika u ideologiji i polarizacije političkih elita, ali isto tako da povećanje razlika u preferencijama obično privremeno i na kraju rezultira dogovorom. Fiorina (2006, 2008) postavlja hipotezu da je polarizacija fenomen koji nije za javnost. Bitno je naglasiti i da su vjerske, etničke i druge kulturne podjele unutar javnosti izrazito utjecale na pojavu polarizacije. Prema Laymanu i sur. (2006), u SAD-u je ideološka podjela između američkih republikanaca i demokrata proizašla iz vjerske i kulturne podjele. Naime, demokrati su općenito postali umjereniji u vjerskim stavovima, dok su republikanci postali tradicionalniji.

Činjenica je i da su mediji izrasli kao moćna društvena institucija u proteklih pola stoljeća, a neki istraživači tvrde da je upravo to donekle utjecalo na glasačku javnost. U današnje vrijeme, većina internetskih tražilica i društvenih mreža koristi računalne algoritme koji zapravo

personaliziraju web sadržaj na temelju korisnikove povijesti pretraživanja, lokacije, prethodnih „klikanja“ po internetu (Pariser, 2011), te tako stvaraju još polariziraniji pristup informacijama jer ljudi uglavnom komuniciraju s drugim ljudima s kojima dijele političke preferencije. (Rushkoff, 2010). Ovakva izloženost informacijama koje potvrđuju postojeća mišljenja, kao i izloženost socijalnom pritisku istomišljenika, svakako mogu utjecati na ideološku konsolidaciju, odnosno pojačavanje političke polarizacije. U.S. elections (2012) naglašava da među demografskim značajkama birača postoji i mnogo dokaza da su rasa, spol, dob i obrazovanje neki od glavnih utjecaja na birački odabir prilikom glasanja.

DiMaggio i sur. (1996: 693) ističu da polarizacija može imati izrazito negativne društvene posljedice. Naime, prema njima, „...polarizacija stavova djeluje protiv društvene i političke stabilnosti smanjujući vjerojatnost formiranja grupe u središtu distribucije mišljenja i povećavajući vjerojatnost formiranja grupa s posebnim, suprotstavljenim političkim preferencijama.” S obzirom na tu pretpostavku, DiMaggio i sur. ističu četiri vrste polarizacije:

1. Što je mišljenje više disperzirano, to će političkom sustavu biti teže uspostaviti i održati centristički politički konsenzus (načelo disperzije).

Disperzija znači da se javno mišljenje o nekom pitanju može okarakterizirati kao polarizirano u onoj mjeri u kojoj su mišljenja zapravo različita. Varijabilnost mišljenja predstavlja mjeru u kojoj će se bilo koja dva odabrana ispitanika vjerojatno razlikovati u svojim mišljenjima. Bitno je znati da kada mišljenje postanu više polarizirana, varijanca se povećava. Drugim riječima, što je veća raznolikost mišljenja, to je i polarizacija u ovom smislu jače izražena.

2. Što je veći stupanj različitosti mišljenja, vjerojatnije je da će doći do društvenog sukoba (načelo bimodalnosti).

Bimodalnost znači da je javno mnijenje podijeljeno u smislu postojanja klanova. Bimodalnost je posebno obilježje i nije isto što i raznovrsnost mišljenja. Naime, raznovrsnost može postojati tako da su mišljenja ravnomjerno raspoređena, ali i na način bimodalnosti, a to je kada postoje dvije jasno odvojene i brojne grupe s različitim mišljenjima. Ovakva situacija vjerojatno je opasnija po stabilnost političkog sustava jer je postojanje dviju grupa vidljivije, a i dvije grupe lakše je mobilizirati u kontekstu društvenih sukoba.

3. Što su mišljenja međusobno preklapajuća (ideološki koherentna), to je veća vjerojatnost društvenog sukoba (načelo ograničenja).

Pod ograničenjem mišljenja, misli se na opseg u kojem su mišljenja o bilo različitim društvenim i ideološkim pitanjima povezana. Converse (1964) navodi da se na ograničenje treba gledati kao na pokazatelja ideološke kohezije koja varira u stupnju i opsegu. Jače poklapanje različitih ideoloških pitanja sasvim je sigurno politički opasnije jer dovodi do toga da se druga strana percipira kao neprijatelj, s obzirom na to da ne postoje dijeljenja mišljenja, odnosno osoba se nalazi u suprotstavljenoj situaciji s drugom osobom u svim ideološkim pitanjima (ako je u pitanju osoba iz drugog ideološkog bloka) ili se s njom u svemu slaže (ako je u pitanju osoba iz istog ideološkog bloka).

4. Što je veći stupanj u kojem društveni stavovi postaju povezani s istaknutim individualnim karakteristikama ili identitetima, to je vjerojatnije da će oni postati žarišta društvenog sukoba. (načelo konsolidacije).

Konsolidacija obično gleda na polarizaciju kao na povezanost važnih obilježja (spol, rasa, klasa, dob, dohodak, obrazovanje...) i mišljenja o raznim važnim društvenim temama. U ovom radu političku polarizaciju operacionaliziramo upravo u ovom smislu, s obzirom na to da istražujemo povezanost stupnja obrazovanja i političke polarizacije. Situacija povezanosti političke identifikacije i drugih važnih društvenih obilježja također je opasna jer se postojeći društveni rascjepi pojačavaju, odnosno međusobno akumuliraju.

3. Obrazovanje i politička polarizacija

Obrazovanje je proces kojim se omogućava učenje znanja, vještina, vrijednosti, ali i stavova. Obrazovanje se izražava u različitim oblicima, može imati različiti sadržaj, ali je cilj uvijek isti. Prema Žitinski (2006), biti aktivan u obrazovnom sustavu, znači istovremeno i sudjelovati u socio-političkom životu. Obrazovanje se shvaća kao aktivnost što pojedinca mora uskladiti sa zamišljenim društvenim idealizmom. Žitinski (2006:142) izdvaja sljedeće: „Obrazovanje proizlazi iz termina 'educare', zato što obuhvaća ekspertizu koju pojedinac treba steći. Drugim riječima, cilj je obrazovanju proizvesti neovisan duh, tj. naučiti biti osoba. Sukladno tomu, dobro društvo je takvo društvo koje se sastoji od potpuno razvijenih osoba i njihove jedinstvene slobode i odgovornosti, tj. od osoba koje će biti sposobne znanje i razumijevanje unositi u društvo na moralno prihvatljiv način”. Hamm Cornel i Daniels (1979, navedeno prema Žitinski, 2006), navode da je obrazovanje normativni pojam zato što podrazumijeva pojmovnu povezanost obrazovanja sa svime što je vrijedno. Obrazovanje institucionalizira društvene vrijednosti i priopćava osobnost društveno-političkoga gledišta pojedine kulture.

U svakom slučaju, obrazovanje uključuje određenu vrijednosnu komponentu, a ta komponenta može uključivati i političke vrijednosti. Prema Vujčiću (1993: 60), „očito je da nekoliko činitelja uvjetuje pozitivne efekte političkog obrazovanja u školama: sadržaj nastavnog predmeta političke edukacije, demokratski kontekst poučavanja, kulturna razina sredine u kojoj djeca žive i kongruencija između školskog proučavanja i izvanškolskih utjecaja.” Čini se da trenutno srednjoškolsko političko obrazovanje u Hrvatskoj nema odlučujući utjecaj na političku socijalizaciju pa ni kulturu djece/mladih jer je tada većinom politički stav mladih formiran. Vujčić naglašava sljedeće: „Čini se, međutim, da efekti političkog obrazovanja ne ovise samo o sadržaju tog obrazovanja, nego i o kontinuitetu političke socijalizacije mladih... Problem je, dakle, u tome da se paralelno ili sukcesivno s razvojem participacijskih stavova i vještina, koje škola i drugi činitelji socijalizacije mogu poticati, razvija i afektivna vezanost za politički sustav.” (Vujčić, 1993: 64). U obrazovnim institucijama u Republici Hrvatskoj ne daje se velika važnost političkom obrazovanju. Postoji srednjoškolski koji se naziva „Politika i gospodarstvo“, no njega učenici pohađaju jedino u četvrtom razredu. To je poprilično kasno jer do tada srednjoškolci već stvore stavove i predrasude o politici i političkim strankama.

Horvat i Kovačić (2016) u svojoj knjizi „Od podanika do građana: razvoj građanske kompetencije mladih“ navode da u Hrvatskoj u okviru predmeta „Priroda i društvo“ u osnovnoj školi postoje neki elementi političkog obrazovanja. Analiza sadržaja samog predmeta (Šalaj,

2002.b:119-121) prikazuje kako su sadržaji vezani uz građansko obrazovanje zapravo minimalno zastupljeni. Sve navedeno ukazuje na izostanak sustavnog građanskog obrazovanja u osnovnoškolskom programu i navodi na zaključak da se ukupno društveno-humanističko obrazovanje učenika u višim razredima hrvatskih osnovnih škola svodi na religijsko obrazovanje (u okviru izbornog predmeta vjeronauka) (Centar za mirovne studije i Institut za društvena istraživanja 2011) te na predmet „povijest“. Prema Horvat i Kovačiću (2016), bitno je naglasiti da je takvo stanje u izrazitoj suprotnosti s paradigmatama unutar obrazovnih sustava demokratskih država u kojima je već godinama prisutno uvođenje ili povećanje nastavnog vremena za predmete kao što su „Social studies“ i „Civics“, čiji je dio političko obrazovanje. Radi unapređenja vještina, odnosno građanskog obrazovanja mladih, važno je posvetiti više pažnje pojmovima kao što su: politika i politički sustavi, građanstvo, demokracija, ljudska prava, ravnopravnost i borba protiv diskriminacije, politička kultura i socijalizacija, globalizacija i sl. Ako želimo imati politički aktivne građane, tada mladi trebaju znati temeljne stvari, odnosno znati svoju ulogu u demokratskom društvu, volontirati te biti društveno angažirani, kroz takve aktivnosti također će upoznati ljude i zakone, upoznati funkcioniranje lokalne i regionalne samouprave i javne uprave, pa sve do boljeg razumijevanja europskog i međunarodnog konteksta u kojem se odvijaju njihovi životi. Što se tiče medija, mladi su svakodnevno okruženi medijima, ali je imati i dobro medijsko obrazovanje, te imati kritički pogled na medijsku produkciju i medijske sadržaje.

Šalaj (2011) naglašava da osoba mora imati demokratsko pravo, ali uz to pravo mora posjedovati i znanja te sposobnosti aktivnog građanstva. Kada se govori o političkoj pismenosti građana, Šalaj ističe da postoje tri grupe teoretičara. U prvoj grupi su teoretičari koji smatraju da je razina političke pismenosti građana izrazito niska. Kada građani izaberu predstavnike koji će sljedeće četiri godine upravljati državom, povlače se i počinju se baviti svojim privatnim poslovima i privatnim užicima. Upravo ti teoretičari smatraju da je određeni broj građana nedovoljno politički obrazovan. Pojedini autori pozitivno ocjenjuju takvo stanje, strahujući od situacije u kojoj bi se nekompetentni građani prečesto upuštali u pokušaje da utječu na donošenje političkih odluka. Prema Šalaju (2011), postoji i druga grupa teoretičara koja isto tako smatra da je prisutna niska razina građana vezano uz njihove političke kompetencije, no isto tako da mogu odnositi političke odluke. Zadnja grupa teoretičara smatra da se politička aktivnost građana temelji na demokratskom političkom sustavu te smatraju da je obrazovanje u tom smislu itekako bitno. Prema Šalaju (2011:13), rasprave o političkom obrazovanju dobivaju na značenju. Bitno pitanje da jesu li članovi koji na neki način sudjeluju u političkim

zajednicama, sposobni za tu političku ulogu. Političko obrazovanje, počinje se navoditi kao jedan od mogućih odgovora na to pitanje, a pojmovi političkoga obrazovanja i političke pismenosti češće postaju i predmetom znanstvenoga politološkog bavljenja.

Prema Gvozdanić (2014), kod građana u Hrvatskoj koji nisu usko vezani za politiku, povjerenje u političke institucije gotovo da i ne postoji, te ona postavlja pitanje je li uzrok tome svemu nedovoljna informiranost ili nezadovoljstvo radom i nedovoljnim napretkom u državi na što imaju utjecaj političke stranke te institucije poput Vlade i Sabora. Kako zanimanje za politiku naravno zahtijeva mnogo vremena, mladi su obično više okrenuti privatnom i društvenom životu. U tom je smislu i pitanje u kojoj mjeri obrazovni sustav, s ionako malo političkih sadržaja, može biti jedan od efektivnih agenasa političke socijalizacije, odnosno može li doista povećavati liberalniju orijentaciju, prije svega mladih osoba.

Sve u svemu, politička socijalizacija može biti povezana sa stupnjem obrazovanja, odnosno tijekom obrazovnog procesa osoba može usvajati određene ideje i vrijednosti koje mogu utjecati na političku identifikaciju i političko djelovanje svake osobe. S druge strane, povezanost obrazovanja i političke identifikacije može biti rezultat i povezanosti i jedne i druge varijable s nekim drugim društvenim čimbenicima. Drugim riječima, može se postaviti pitanje je li povezanost obrazovanja i političke identifikacije izravne naravi ili nastaje neizravno i nije rezultat svojevrsne političke socijalizacije.

4. Dosadašnja istraživanja i teorijska objašnjenja

Analizom dostupne literature može se primijetiti da dosadašnja istraživanja o ovoj temi uglavnom dolaze iz Sjedinjenih Američkih Država. Tako je Pew Research Center 2016. godine u članku nadopunjene verzije pod nazivom „A Wider Ideological Gap Between More and Less Educated Adults“ (hrv. Širi ideološki jaz između više i manje obrazovanih odraslih) otkrio da se republikanci i demokrati dijele po ideološkim linijama, više nego što je to bilo u prethodnih dvadesetak godina. Važno je naglasiti da rastuća ideološka linija nije ograničena samo na naglašavanje primarnog interesa vlastite stranke, već su tu podjele i po obrazovnoj, ali i generacijskoj liniji. Visokoobrazovani pokazuju mnogo veću vjerojatnost da će zauzeti liberalne stavove u širokom dosegu političkih vrijednosti od onih s nižim stupnjem obrazovanja. Prema ovom istraživanju, više od polovice (54%) osoba s poslijediplomskim studijem, imaju dosljedne liberalne političke vrijednosti (31%) ili uglavnom liberalne vrijednosti (23%), pri čemu su zaključci dobiveni iz stavova o ulozi i djelovanju vlade, društvenim pitanjima, okolišu i drugim temama. Nadalje, oko 10% sudionika istraživanja s poslijediplomskim studijem imali su 2015. godine dosljedno konzervativne, a 14% uglavnom konzervativne vrijednosti. Kod osoba koje su završile fakultet, ali nisu pohađale diplomski studij, 44% ima dosljedno ili uglavnom liberalne političke vrijednosti, 29% ima barem uglavnom konzervativne vrijednosti, a 27% ima mješovita ideološka stajališta. Trećina onih koji imaju neko fakultetsko iskustvo, ali nemaju diplomu ni prvostupnika ima dosljedno liberalne ili uglavnom liberalne političke vrijednosti, kao i 26% onih koji imaju srednju školu. U posljednjih desetak godina, ideološke razlike među generacijama povećale su se. Milenijalci, također poznati kao generacija Y (osobe rođene od 1981. do 1996.), ostaju liberalniji od starijih generacija (generacija X, odnosno osobe rođene od druge polovice 1960-ih preko 1970-ih sve do samog početka 1980-ih) jer oko 45% izražava dosljedno liberalna ili uglavnom liberalna stajališta. „Boomeri“ (osobe koje su rođene između 1946. i 1964.) i „tiha generacija“ (rođeni od 1928. do 1945.), imaju konzervativne političke vrijednosti. U prvotnom izvješću Pew Research Centra o političkoj polarizaciji iz 2014. godine, pod nazivom „Political Polarization in the American Public“ (hrv. Politička polarizacija u američkoj javnosti), udio cjelokupne javnosti koja je ideološki dosljedna, odnosno udio koji zauzima ili dosljedno liberalne ili dosljedno konzervativne stavove, relativno je skroman. U novijim istraživanjima, gotovo četvrtina Amerikanaca (23%) ima ili dosljedno liberalna (13%) ili dosljedno konzervativna stajališta(10%). No 2004. godine samo 11% bilo je dosljedno liberalno (8%) ili dosljedno konzervativno (3%). Ideološka dosljednost porasla je i među obrazovanim osobama.

Što se tiče generacijskih razlika, milenijalci su u prosjeku liberalniji od starijih generacija. Naime, 45% njih izražava dosljedno liberalne (16%) ili uglavnom liberalne stavove (29%), u usporedbi sa samo 15% onih koji imaju konzervativne stavove. Trećina pripadnika generacije X (36%) ima barem uglavnom liberalne stavove, a 23% ima uglavnom konzervativne stavove te 41% ideološki mješovite stavove. Među „boomerima“ više ih ima konzervativne (36%) nego liberalne (30%) stavove, a 34% ima različita mišljenja koja se miješaju. Što se tiče „tije generacije“, 40% njih je konzervativno, uključujući 21% onih koji su dosljedno konzervativni. Više milenijalaca izražava liberalne nego konzervativne stavove; među „boomerima“ i „tihom generacijom“ situacija je suprotna. Postoje veće ideološke razlike među demokratima nego republikancima prema razinama obrazovanja, ali republikanci su više podijeljeni duž generacijskih linija. Većina starijih republikanaca, 64% „boomera“ i 69% „tije generacije“, imaju konzervativne stavove na ljestvici od 10 raznih tema/pitanja. No obje su skupine postale znatno konzervativnije tijekom proteklog desetljeća. Oko 49% republikanaca iz generacije X izražava dosljedno ili uglavnom konzervativna stajališta. Među demokratima postoje manje generacijske razlike, ali je veća vjerojatnost da će milenijanski demokrati imati liberalne političke vrijednosti (takvih je oko 66%) od onih starijih generacija.

Pew Research Centar u izvješću iz 2018., objašnjava kako dolazi do rastućeg obrazovnog jaza kod glasača. Izvješće je nastalo prije izbora u 2018. godini, naglasak je stavljen na dvije stvari. Prvo, žene sa stupnjem visokog obrazovanja su se učlanjivale u demokratsku stranku i bile politički aktivne, a kada govorimo o etničkoj skupini, u republikanskoj stranci, bijelci kao glasači bez statusa visokog obrazovanja su se značajno povećali. Udio žena koji se aktivirao i priključio strankama, točnije, demokratskoj stranci, od 1992. godine je na poprilično visokoj ljestvici. Iz navedenoga, smatram da je aktivnost visokoobrazovnih žena u politici došla do značaja nakon brojnih zalaganja i borbi za ženska prava i da se žene priključe sve u čemu do sada nisu sudjelovale. Kada govorimo o utjecaju obrazovanja u stranačkoj identifikaciji glasača, posljednjih 20-ak godina se dosta toga promijenilo. Nije se kao čimbenik uzimalo samo obrazovanje već i rasa. Bijelci ako nisu visoko obrazovani, onda čine jako mal postotak u demokratskoj stranci i sukladno tome ni ne sudjeluju u politici. Bitno je istaknuti da se smanjio broj bijelaca, kao glasača koji nemaju četverogodišnju (srednju) školu. Isto tako, bijelci kao glasači, koji se ne nastavljaju školovati, odabiru republikansku stranku. U navedenom izvješću istraživanja Pew Research Centra, 56% žena kao glasača je povezano s demokratskom strankom, dok je samo 44% muškarca kao glasača. Kao što je već rečeno u brojnim istraživanjima koja su prikazana u ovome rada, kako čovjek više ulaže u sebe i svoje

obrazovanje, te u tom obrazovanju i postigne određeni stupanj, tada je on sve skloniji demokratskoj stranci i politički je aktivniji. Zanimljivo je naglasiti ono što se u izvješću spominje, a to je da oni glasači koji nisu bili obrazovani su isto tako u prošlosti pripadali više demokratskoj stranci.

Unazad 20-ak godina, registrirani su glasači s vremenom postali obrazovaniji. Naime, 1997. godine, 45% registriranih glasača nije imalo visoko obrazovanje, a danas je taj postotak pao na 33%. Trećina ima fakultet, dio njih ima fakultet, ali nema diplomu, odnosno, nije završen fakultet do kraja i neki od njih imaju samo srednjoškolsko obrazovanje. Sve u svemu, kako su se kao čimbenici uzimali i obrazovanje i rasa, podosta je različitiye nego unazad 20-ak godina. Oni koji nemaju visoko obrazovanje čine najčešće većinu republikanske stranke, a oni koji imaju visoko obrazovanje, najčešće pripadaju glasačkoj demokratskoj skupini.

Kao što je navedeno u izvješću Pew Research Centra iz 2014., stranačke podjele u Sjedinjenim Američkim Državama povećale su se u posljednja dva desetljeća prema većini indikatora koje čine ljestvicu ideološke dosljednosti od deset stavki. U nekim slučajevima, kao što su mišljenja o ekonomskom učinku strožih zakona o zaštiti okoliša, razlike su prije 20 godina bile prilično skromne; u to je vrijeme 39% republikanaca i 29% demokrata reklo da stroži zakoni o zaštiti okoliša iziskuju puno radnih mjesta i štete gospodarstvu. U 2015. više od polovice republikanaca (54%) i samo 22% demokrata izrazilo je ovo stajalište. Što se tiče imigracije i homoseksualnosti, cjelokupni stavovi promijenili su se u liberalnijem smjeru u posljednjih 20 godina. Ipak, stranačke razlike po oba pitanja i dalje su značajne, a u slučaju imigracije dramatično su porasle od sredine 1990-ih. Godine 1994. oko 64% republikanaca i 62% demokrata reklo je da su imigranti teret za zemlju jer su uzimali poslove i zdravstvenu skrb. U jesen 2015. oko 53% republikanaca smatralo je da su imigranti teret za zemlju, u usporedbi sa samo 24% demokrata.

Može se zaključiti da su demokrati s različitim razinama obrazovanja ideološki podijeljeni od republikanaca, s nekim od najvećih jazova u mišljenjima o državnoj regulaciji poslovanja i rase. Republikanci su više podijeljeni po generacijskim linijama, posebice u stavovima o homoseksualnosti i imigraciji.

Pew Research Centar 2019. godine u članku „Republicans have doubts that colleges, K-12 schools are open to range of viewpoints” (hrv. Republikanci sumnjaju da su fakulteti, K-12 škole otvoreni za niz gledišta), objašnjava i iznosi podatke ankete koji govore da su republikanci nepovjerljivi kada je u pitanju obrazovanje, odnosno obrazovne institucije i upitni

su oko toga jesu li navedene institucije otvorene za različita gledišta tj. poslove u budućnosti. Za početak, K-12 u SAD-u, označava oznaku za vrtiće i razrede od 1. do 12. Gledajući rezultate ankete u navedenom izvješću iz 2019., samo 44% republikanaca smatra da je obrazovanje, s naglaskom na visoko obrazovanje, bitno za budućnost, odnosno da može pomoći u zaposlenju, da "otvara vrata" u poslovnom svijetu i da te ljude, poslodavci više cijene i imaju drugačiji pogled na njih. Dok je kod demokrata postotak veći, čak njih 87% smatra sve navedeno. Republikanci slično razmišljaju i za K-12 škole. Možda se stavovi razlikuju po stupnju obrazovanja? U izvješću se navodi da oni koji imaju visoko obrazovanje će vjerojatno biti mišljenja da obrazovne institucije utječu na mišljenja, pružaju veću i bolju mogućnost kod zaposlenja i sl. Navedeno se odnosi na demokrate jer što se tiče republikanaca, kod njih nema razlika u navedenim stavovima kada gledamo stupanj obrazovanja. Možemo zaključiti da su demokrati pozitivniji, nisu skeptični, zalažu se za obrazovanje i mišljenja im se ne mijenjaju kako im se mijenja stupanj obrazovanja. Za republikance znamo da se smatraju desnicom i upravo oni u ovome članku iskazuju da obrazovanje neće pretjerano utjecati na osobu hoće li biti politički aktivna. Shodno tome, može se zaključiti da će obrazovanija osoba vjerojatno težiti ljevici, odnosno demokratima jer oni se zalažu za to da ljudi imaju visoko obrazovanje smatrajući da će im to pomoći u budućnosti.

Pew Research Centar u izvješću iz 2017. iskazuje da republikanci imaju negativan stav prema sveučilištima i profesorima. Kada govorimo o "termometru osjećaja" prema profesorima koji se spominje u članku, skala na navedenom termometru je u rasponu od 0 do 100, republikanci označavaju s 46, dok demokrati označavaju sa 71, što je velika razlika. Demokrati i republikanci su različiti, to smo jasno mogli zaključiti iz brojnih spomenutih radova. U trenutnom izvješću, demokrati naravno imaju pozitivan stav o profesorima, u izvješću se navodi da njih čak 66% daje profesorima toplu, odnosno visoku ocjenu na skali, 24% izražava neutralan stav i onih 7% nudi hladnu, odnosno nisku ocjenu na skali. Kada je riječ o republikancima, njih 43% daje hladnu, nisku ocjenu profesorima, 25% ima neutralan stav, a njih 30% daje toplu, visoku ocjenu. Zašto republikanci imaju negativan stav prema njima? Iz prethodnih članaka je vidljivo da republikanci pretežito ne teže na tome da ljudi budu obrazovaniji, da aktivno sudjeluju u svom političkom angažmanu i vjerojatno iz tih razloga se javlja taj negativan stav.

Kada se već govori o demokratima i republikancima, u izvješću Pew Research Centra iz 2021., nalazi se da su demokrati i republikanci poprilično različitog mišljenja kada je riječ o besplatnom obrazovanju. Gledajući prethodna istraživanja i saznanja, američki narod podupire

besplatna školovanja, no, tu dolazi do sukoba u mišljenjima između stranačkih skupina. U navedenom izvješću je provedeno istraživanje u srpnju 2021., osobe koje su sudjelovale u istraživanju su rangirane prema dobi: odrasli građani SAD-a, prema etničkim skupinama: latino Amerikanci, azijski Amerikanci, crnci, bijelci i zadnja skupina rangiranja je po političkom opredjeljenju, odnosno, demokrati i republikanci. Veći postotak (63%) odraslih građana SAD-a je za besplatno obrazovanje s naglaskom na javne fakultete. Dok se 36% njih tome protivi. Kada govorimo o mišljenjima etničkih skupina, veliki je postotak njih koji žele i podržavaju prijedlog da visoko obrazovanje bude besplatno. Iskazano u brojkama koji podržavaju prijedlog to izgleda ovako: 86% crnaca, 82% latino Amerikanaca, 69% azijskih Amerikanaca i 53% bijelaca. Kada govorimo o političkom opredjeljenju, odnosno demokrati(85%) su oni koji podržavaju besplatno visoko obrazovanje, a republikanci(63%) se tome protive. Navedeno istraživanje i podatci se dakako nadovezuju na posljednje izvješće iz 2017. Točno se može prepoznati da su republikanci i četiri godine poslije (2021.), negativnijeg stajališta prema mjerama koje se donose u vezi visokog obrazovanja jer smatraju da obrazovanje ne utječe toliko na politički angažman te da nema potrebe za besplatnim obrazovanjem. Dob i obrazovanje igraju veliku ulogu u navedenim postotcima, zašto je to tako? Naime, naravno da će mladi do 30 godina podržavati besplatno visoko obrazovanje jer je velika mogućnost da će upisati fakultet ili da još uvijek žele upisati. Dok oni koji su završili fakultet, njima nije bitno hoće li obrazovanje biti besplatno ili ne, upravo iz tog razloga za navedeni prijedlog će biti republikanci koji nemaju diplomu, a mlađi su od 50 godina za razliku od onih koji imaju, oni se protive tome prijedlogu.

Galston (2001) navodi da se u SAD-u značajno zanemarilo učenje o politici. Iako se obrazovanje stanovništva pojačalo, političko znanje "stoji u mjestu". Objašnjava kako učenici koji završavaju srednjoškolsko obrazovanje imaju isto znanje o politici, kao i učenici 1950-ih godina. Iako, autor naglašava da postoje istraživanja koja dokazuju kako političko znanje utječe na to da građanin prihvati demokraciju. Ističe da nedavna istraživanja ukazuju na to da obrazovanje s naglaskom na građansko, koje se vrši u učionici licem u licem, povećava političko znanje. Odnosno, ako se povećava političko znanje, znači da se povećava obrazovanjem, osoba odmah postaje politički aktivnija.

Crotty (1967) istražuje kako do iskazivanja političkih vrijednosti dolazi tek na fakultetu. Istraživanje je provedeno na Sveučilištu Georgia, sudjelovalo je 904 studenta s ukupno četiri fakulteta. Ispitano je kako studenti prihvaćaju određene norme. Iz istraživanja je donesen zaključak da kada studenti odu na fakultet tada se još više razvijaju i u političkom smislu, te

stvaraju i mijenjaju svoja mišljenja, ali i stavove i vrijednosti. Uvelike se u radu spominje liberalizam, zašto je to tako? Postoje čimbenici koji su utjecali i koji su povezani s liberalizmom, to su: prosjek studenata na fakultetu, prebivalište, iz koje regije dolaze i sl. Ono što je neočekivano je zasigurno da to kada je u pitanju vjersko opredjeljenje, katolici su liberalniji od protestanata i Židova. U bratstvu i sestrinstvu na sveučilištima, prevladaju žene. Stariji članovi bratstva-sestrinstva su daleko liberalniji od studenata prve godine, odnosno od bruća. Oni koji su se pokazali u istraživanju da odbacuju demokratske norme su zasigurno novi članovi bratstva-sestrinstva koji dolaze iz manjih gradova i teško se prilagođavaju. Iz dobivenih rezultata može se zaključiti da su vidljive razlike između studenata npr. trećih i prvih godina. Osjeti se ta nesigurnost, neprihvatanje, nerazumijevanje prema demokratskim načelima, koje nestaje s tim kako bruća(student prve godine) prestaje biti bruća, zatim kroz obrazovanje grade u sebi tu političku stranu, stvaraju svoj politički angažman i odabiru hoće li biti orijentirani lijevo ili desno.

Van de Werfhorst (2020) bavi se pitanjem jesu li sveučilišni nastavnici doista bastion liberalne političke orijentacije, kako se često može čuti sa suprotne, konzervativne strane. Naime, ako je tomu tako, tada se može pretpostaviti da obrazovanije osobe imaju liberalnije stavove jer su politički socijalizirane u liberalnom okruženju tercijarnog obrazovanja. Liberalnija politička socijalizacija može biti rezultata stvaranja specifične akademske kulture, koja označava i djelomično zatvaranje prema drugim profesijama, osobito oslonjeno na specifični kulturni kapital koji se stječe, osobito u društveno-humanističkim područjima znanosti. Ovakva socijalizacija može imati i neke negativne posljedice jer se osobama konzervativne političke orijentacije može biti teže odlučiti za akademsku karijeru (Duarte et al., 2015; Gross i Fosse, 2012, navedeno prema Van de Werfhorst, 2020), a što implicira nepotrebno gubljenje ljudskih resursa. U ocjeni ovakvih postavki, Van de Werfhorst prije svega primjećuje da se o tome teško može donijeti pouzdan zaključak jer ne postoje analize drugih profesija i njihove političke orijentacije, a koje bi omogućile komparaciju. Nadalje, unutar ove profesije također postoji široka raznolikost mišljenja o raznim ideološkim pitanjima, a mišljenja izrazito ovise i o tome o kojem je području znanosti riječ. Kada je riječ o dosljednim razlikama, Van de Werfhorst uočava samo razliku kada su u pitanju stavovi prema imigraciji, pri čemu su sveučilišni nastavnici u pravilu naklonjeniji imigraciji od drugih profesionalaca, odnosno imaju liberalniji stav u tom pogledu. Van de Werfhorst (2020) naglašava da su profesori s diplomom humanističkih znanosti po većini pokazatelja nešto liberalniji, no to nije slučaj s profesorima s diplomom društvenih znanosti.

S druge strane, Dunn (2011) navodi da već dugo postoji teza o povezanosti obrazovanja i liberalne političke ideologije, a uglavnom se oslanja na razvojnu postavku koja tvrdi da obrazovanje pridonosi liberalnim političkim stavovima stimuliranjem kognitivnog razvoja i širenjem perspektive pojedinca. K tome, teze o socijalizaciji tvrde da obrazovanje pridonosi političkim stavovima procesima društvenog učenja (Dunn, 2011). Dunn naglašava da je obrazovni sustav zapravo pod kontrolom društva za razliku od drugih demografskih i psiholoških karakteristika. Za razliku od varijabli poput dobi ili spola, obrazovanjem se doista može manipulirati kako bi se promijenio temeljni politički identitet. Phelan et al. (1995) navode tri široka pravca teorijskog razmišljanja koja su razvijena da bi se objasnilo zašto obrazovanje utječe na ideološku identifikaciju – (1) teza o osobnom interesu, (2) teze o osobnom razvoju i (3) teza o socijalizaciji. Teza o osobnom interesu oslanja se na jednostavno shvaćanje ljudske motivacije i slijedi istu logiku koja povezuje društvenu klasu s ideološkom identifikacijom: visokoobrazovani vjerojatno pripadaju višim klasama i stoga ih njihov osobni interes privlači desničarskoj ideološkoj identifikaciji. To je razlog tradicionalnog europskog povezivanja obrazovanja i desničarske identifikacije. Ovo daje jednostavno predviđanje: što je netko više obrazovan, postaje više desničar. Teza o osobnom razvoju navodi da obrazovanje pridonosi razvoju liberalne ideologije tako što proširuje referentni okvir osobe i potiče kognitivni i osobni rast, a teza o socijalizaciji odnosi se na već navedenu postavku o akademskom svijetu kao posebnom tipu kulture koji njeguje kozmopolitске i liberalne ideološko-političke vrijednosti. Neka psihologijska istraživanja (McCrae i Costa, 1999) tako pokazuju da je otvorenost prema iskustvu, kao jedna od osobina ličnosti iz tzv. Big Five inventara, povezana s lakoćom prihvaćaju informacije koje dolaze od obrazovnih institucija, ali i s liberalnijom političkom orijentacijom.

Van de Werfhorst i Kraaykamp (2001) istražili su učinak pojedinačnih ulaganja u četiri vrste obrazovnih resursa na uzorku nizozemske populacije. Naime, za početak je pretpostavka bila da resursi koji su dobiveni iz područja studija utječu na rezultate kroz tržište rada, obrasce potrošnje i sociopolitičke orijentacije. Obrazovanje su istražili mjerenjem četiri vrste resursa: kulturnih, ekonomskih, komunikativnih i tehničkih. Osnovni je nalaz da ljudi s komunikativnim resursima stečenim obrazovanjem postaju tolerantniji i liberalniji, primjerice kada su rodni odnosi u pitanju. Dakle, komunikativno obrazovni ljudi skloniji su ljevici i javnom volonterskom angažmanu jer imaju šire horizonte te bolje razumiju tuđe stajalište i motive. U drugom istraživanju, Van de Werfhorst i Dirk de Graaf (2004) ističu da je nova srednja klasa obrazovanja te da je obrazovanje, osobito pojava nove srednje klase, ključno u

procjenjivanju odnosa raznih političkih i društvenih stavova. Oni su istraživali četiri takva stava: 1) stav o rodnim ulogama, 2) članstvo u društveno odgovornim organizacijama, 3) stav o raspodjeli prihoda, 4) namjeru glasanja za ljevičarsku političku stranku na nacionalnim izborima. Stavovi prema ovim pitanjima trebali bi biti povezani s klasnom pozicijom jer je nova srednja klasa definirana obrazovanjem, te osobito povezanošću s profesijom, odnosno područjem studiranja (Brint, 1984, navedeno prema Van de Werfhorst i Dirk de Graaf, 2004). Nadalje, obrazovanje utječe na političku orijentaciju pojedinaca kroz socijalizaciju. Kroz model socijalizacije je značajno vidljivo da socijalne vještine utječu na razmišljanja i imaju ulogu u stvaranju stavova. Tako je ljevica više privrženija jednakosti u raznim područjima, pogotovo u raspodjeli dohotka, a upravo iz tog razloga profesionalci iz socijalnih i kulturnih zanimanja glasaju za ljevičarske političke stranke.

Hillygus (2005) u svome članku istražuje konkretnu povezanost između obrazovanja, s naglaskom na visoko obrazovanje, i političkog angažmana, služeći se podacima iz longitudinalne studije Baccalaureate and Beyond (B&B), te je pomoću njih testirala tri hipoteze. Od te tri hipoteze, empirijska hipoteza dala je najveću potporu hipotezi o građanskom odgoju. Hillygus (2005: 27) izdvaja sljedeće: „Hipoteza o građanskom obrazovanju ukorijenjena je u uvjerenju da obrazovanje pruža i vještine potrebne za politički angažman i znanje za razumijevanje i prihvaćanje demokratskih načela.” Naglasak je stavljen na verbalne vještine koje utječu dakako na politički angažman, a razvijaju se daljim školovanjem i radom. Postoji kurikulum društvenih znanosti koji ima utjecaj na glasanje na izborima i općenito na politički angažman. Navedena hipoteza potvrđuje da obrazovanje utječe na politički angažman i da je obrazovanija osoba u prosjeku politički aktivnija. U ovom radu hipoteze o političkoj meritokraciji i o društvenim mrežama nisu potvrđene. Kada govorimo o hipotezi društvenih mreža, Hillygus (2005: 28-29) objašnjava „...da navedena hipoteza nudi alternativno objašnjenje odnosa između obrazovanja i sudjelovanja, dok politička hipoteza sugerira da inteligencija rađa obrazovna postignuća, a ne obrnuto.” Politička hipoteza govori da učenici zapravo moraju nešto znati/naučiti o politici, ali ne previše. Nijedna od tih dviju hipoteza nije povezana s političkom aktivnošću. Ovaj rad nadopunjuje Niewa i Hillygusa (2001), koji su utvrdili da studenti koji studiraju društvene humanističke znanosti pokazuju više interesa za politiku i općenito za politički i društveni angažman.

Person (2012) se u svome radi bavi odnosom obrazovanja i politike, odnosno ističe da se u određenim zemljama građani s gimnazijskim obrazovanjem iskazuju veću zainteresiranost za politiku i imaju veće političko znanje od učenika koji imaju ili završavaju strukovno

obrazovanje. Navedeno pokazuje da razina obrazovanja utječe na politički angažman. Personov rad upotrebljava švedsku panel anketu kako bi procijenio vezu između vrste obrazovanja i političkog angažmana. Rezultati pokazuju ono što je već rečeno, da postoje razlike u vrstama obrazovanja kada je riječ o političkom angažmanu učenika. Rezultati analiza u članku govore da zainteresiranost građana za politiku vjerojatno nije uzrokovana vrstom završenog obrazovanja. Naprotiv, rezultati govore da čimbenici kao što su socioekonomski status obitelji i količina razgovora o politici imaju jači utjecaj na stvaranje političkog identiteta kod djece. Person zaključuje da se ne može sa sigurnošću reći da vrsta obrazovanja utječe na politički angažman.

Sukladno navedenome, Witschge, Rözer i van de Werfhorst (2019) u svome radu naglašavaju važnost i povezanost obrazovanja s politikom. Oni ovu povezanost tumače time što je obrazovanje važno jer priprema i potiče građane za sudjelovanje u demokraciji, odnosno da je to jedna od važnih uloga obrazovanja. U radu je istražen odnos između vrste obrazovanja i pet dimenzija stavova građanskog i političkog angažmana u nizozemskoj dobi između 14 i 49 godina. Pet stavova koji su proučavani su: namjera glasanja, interes za politiku, povjerenje u institucije, generalizirano povjerenje i etnička tolerancija. Ukupni broj sudionika je bio 5312. Rezultati su pokazali da vrsta obrazovanja ima vrlo mali utjecaj na političku opredijeljenost, glasanje i politički identitet općenito. No, isto tako iz rezultata je vidljivo da oni građani koji upisuju visoko opće obrazovanje, pokazuju veći interes za politiku i stvaranju političkog identiteta, u usporedbi s građanima koji imaju srednjoškolsko obrazovanje. Kada govorimo o pet stavova koji su proučavani u istraživanju, određena vrsta obrazovanja imala je mali utjecaj na prva tri stava, odnosno namjera glasanja, interes za politiku i povjerenje u institucije. Rezultati istraživanja naglašavaju pitanje zašto je obrazovanje povezano s nekim političkim stavovima, a s nekima ne.

5. Ciljevi istraživanja, istraživačka pitanja i metodologija

Kako je ranije navedeno, osnovni je cilj ovog istraživanja bilo je ispitati utječe li obrazovanje na političku identifikaciju, a u njemu su postavljena dva osnovna istraživačka pitanja:

1. Je li stupanj obrazovanja u Republici Hrvatskoj povezan s političkom identifikacijom osobe?
2. Je li se ova povezanost, ako postoji, povećala ili smanjila tijekom proteklih dvadeset godina?

Kao izvor istraživačkih podataka u radu se upotrebljavao integrirani skup podataka European Values Study (hrv. Europska studija vrednota) iz 1999., 2008. i 2017. godine¹. Čestice koje su analizirane u sva tri vala su sljedeće: politička orijentacija, spol, dob, obrazovanje te važnost Boga u svakodnevnom životu. Politička orijentacija mjerena je na skali od 1 (lijevo) do 10 (desno). Najviši završeni stupanj obrazovanja mjereno je od nezavršene osnovne škole do završenog poslijediplomskog obrazovanje, pri čemu broj stupnjeva na skali nije bio isti u svakom od valova. Od demografskih obilježja, mjereno su i spol i dob, kao i važnost Boga u svakodnevnom životu, kao mjera religioznosti, na skali od 1 (uopće nije važan) do 10 (izrazito je važan). Spol i dob bilo je važno uključiti kao kontrolne varijable u istraživanje imajući u vidu generacijske i spolne razlike u političkim orijentacijama. S druge strane, može se uočiti da religija igra određenu političku ulogu u hrvatskom društvu te je stoga i nju bilo potrebno uključiti u našu analizu. Statistička obrada napravljena je pomoću računalnog programa IBM SPSS Statistics 21.

U sljedećoj tablici navedeni su deskriptivni podatci za val istraživanja rađenog 1999. godine, a u kojem je sudjelovalo 790 sudionika iz Republike Hrvatske. U tablici vidimo da prosječna politička orijentacija na ljestvici od 1 do 10 iznosi 5,09. Drugim riječima, politička identifikacija prosječne osobe nalazi se negdje u centru na ovoj političkoj ljestvici. Prosječnost najvišeg stupnja obrazovanja na skali od 1 do 8 iznosi 5,61. Žene su činile 55% sudionika, a prosječna dob je 39 godina. a što je odgovaralo strukturi opće populacije Republike Hrvatske kada su ova sociodemografska obilježja u pitanju. Aritmetička sredina važnosti Boga u svakodnevnom životu iznosila je 7,03, što znači da je prosječnom sudioniku istraživanja Bog bio relativno važan u svakodnevnom životu.

¹ Podatci javno dostupni na <https://europeanvaluesstudy.eu>.

Tablica 1. Deskriptivni podatci – istraživanje iz 1999. godine

Varijabla	Aritmetička sredina podataka	Standardna devijacija	Ukupan broj ispitanika
Politička orijentacija	5,09	1,75	790
Najviši stupanj obrazovanja	5,61	1,81	790
Spol ispitanika	1,55	0,50	790
Dob ispitanika	39,00	14,11	790
Važnost Boga u svakodnevnom životu	7,03	2,81	790

Izvor: Europska studija vrednota.

U sljedećoj tablici navedeni su deskriptivni podatci za val istraživanja rađenog 2008. godine, u kojem je sudjelovalo 1175 sudionika iz Hrvatske. U tablici vidimo da prosječna politička orijentacija na ljestvici od 1 do 10 iznosi 5,23, a što je manji pomak prema desno u odnosu na prethodni val iz 1999. godine. Najviši završeni stupanj obrazovanja na skali od 1 do 8 iznosi 5,00. Žene su činila oko 58% sudionika istraživanja, a prosječna je dob 45 godina. Aritmetička sredina važnosti Boga u svakodnevnom životu iznosila je 7,14, što je također manji porast u odnosu na prethodni val.

Tablica 2. Deskriptivni podatci – istraživanje iz 2008. godine

Varijabla	Aritmetička sredina podataka	Standardna devijacija	Ukupan broj ispitanika
Politička orijentacija	5,23	2,28	1175
Najviši stupanj obrazovanja	5,00	1,70	1175
Spol ispitanika	1,58	0,49	1175
Dob ispitanika	45,48	18,18	1175
Važnost Boga u svakodnevnom životu	7,14	2,85	1175

Izvor: Europska studija vrednota.

U sljedećoj tablici navedeni su deskriptivni podatci za val istraživanja rađenog 2017. godine, u kojem je sudjelovalo 1170 sudionika. U tablici vidimo da prosječna politička orijentacija na ljestvici od 1 do 10 iznosi 5,37, što opet predstavlja pomak prema desno u odnosu na prethodne valove. Prosječnost najvišeg stupnja obrazovanja na skali od 1 do 8 iznosi 4,00. Žene su činile 55% sudionika, a prosječna dob je 48,9 godina. Aritmetička sredina važnosti Boga u svakodnevnom životu iznosila je 6,79, a što predstavlja određeni pad u odnosu na prethodni val.

Tablica 3. Deskriptivni podatci – istraživanje iz 2017. godine

Varijabla	Aritmetička sredina podataka	Standardna devijacija	Ukupan broj ispitanika
Politička orijentacija	5,37	2,63	1170
Najviši stupanj obrazovanja	4,00	1,78	1170
Spol ispitanika	1,55	0,50	1170
Dob ispitanika	48,97	17,29	1170
Važnost Boga u svakodnevnom životu	6,79	3,18	1170

Izvor: Europska studija vrednota.

6. Rezultati istraživanja

U tablici koja slijedi prikazane su bivarijantne korelacije između varijabli u istraživanju iz 1999. godine, odnosno u prvom valu istraživanja. Vidljivo je da je politička orijentacija blago povezana sa stupnjevima obrazovanja (obrazovanije osobe češće su lijeve političke orijentacije), kao i s važnošću Boga u svakodnevnom životu (osobe kojima je Bog važniji češće su desne političke orijentacije). Kako je navedeno, korelacije su relativno blage (- 0,12, odnosno 0,18)

Tablica 4. Korelacije između varijabli – istraživanje iz 1999. godine

	Politička orijentacija	Stupanj obrazovanja	Spol	Dob	Važnost Boga u svakodnevnom životu
Politička orijentacija	1,00	-0,12**	0,04	0,02	0,18**
Stupanj obrazovanja	-0,12**	1,00	- 0,04	- 0,24**	- 0,11**
Spol	- 0,04	- 0,04	1,00	0,00	0,10**
Dob	0,02	- 0,24**	0,00	1,00	0,09**
Važnost Boga u svakodnevnom životu	0,18**	- 0,11**	,10**	0,09**	1,00

* manje od 0,05

** manje od 0,01

Izvor: Europska studija vrednota.

U sljedećoj tablici prikazana je višestruka regresijska analiza, s političkom identifikacijom kao kriterijskom varijablom. Vidljivo je, kada su sve druge varijable dio jednadžbe, stupanj obrazovanja statistički značajan prediktor političke orijentacije. Naime, sa svakim porastom obrazovanja od jednog boda rezultat na skali ljevica-desnica smanjuje se za 0,116 bodova. Osobe kojima je bog važniji u svakodnevnom životu također su češće desne političke orijentacije, odnosno sa svakim porastom važnosti boga od jednog stupnja postoji pomak nadesno od 0,11 bodova. Stupanj obrazovanja ostaje povezan s političkom identifikacijom i onda kada su sve druge varijable u regresijskoj jednadžbi, uključujući i važnost boga u svakodnevnom životu kao indikator religioznosti, što znači da je u ovom valu imao nezavisan utjecaj na političku identifikaciju. Naime, sa svakim porastom stupnja obrazovanja od jednog

boda na skali, postoji pomak političke samoidentifikacije prema lijevo za oko 0,11 bodova. Može se uočiti i da je objašnjeno oko 5% varijance kriterijske varijable.

Tablica 5. Multipla linearna regresija – istraživanje iz 1999. godine

Varijable	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	Sig.
	B	Standardna greška	Beta		
Model					
1 Konstanta	5,743	-,202		28,418	,000
Stupanj obrazovanja	-,116	-,034	-,120	-3,888	,001
2 Konstanta	6,346	-,363		17,485	,000
Stupanj obrazovanja	-,131	-,035	-,135	-3,771	,000
Spol ispitanika	-,161	-,124	-,046	-1,292	,197
Dob ispitanika	-,007	-,005	-,056	-1,544	,123
3 Konstanta	5,634	-,383		14,698	,000
Stupanj obrazovanja	-,115	-,035	-,119	-3,306	,001
Spol ispitanika	-,225	-,123	-,064	-1,830	,068
Dob ispitanika	-,009	-,004	-,070	-1,959	,050
Važnost Boga u svakodnevnom životu	,113	,022	,181	5,123	,000

Prilagođeni $R^2 = 0.05$.

Izvor: Europska studija vrednota.

U tablici koja slijedi (tablica 6) prikazane su bivarijantne korelacije između varijabli u istraživanju iz 2008. godine, odnosno u drugom valu istraživanja. Vidljivo da je politička orijentacija povezana sa stupnjem obrazovanja (obrazovanije osobe češće su lijevo orijentirane), kao i s važnošću Boga u svakodnevnom životu (osobe kojima je Bog važniji češće su desne političke orijentacije). Spol i dob također su povezani s važnošću boga, odnosno ženama i starijim osobama bog je bio važniji u tom smislu. Kako je i očekivano, dob je

negativno povezana s razinom završenog obrazovanja. Zanimljivo je uočiti da je korelacija između političke orijentacije i važnosti boga u svakodnevnom životu izrazito ojačala te u ovom valu iznosi 0,35.

Tablica 6. Korelacije između varijabli – istraživanje iz 2008. godine

	Politička orijentacija	Stupanj obrazovanja	Spol	Dob	Važnost Boga u svakodnevnom životu
Politička orijentacija	1,00	-0,08**	- 0,01	- 0,02	0,35**
Stupanj obrazovanja	-0,08**	1,00	- 0,03	- 0,37**	- 0,17**
Spol	- 0,01	- 0,03	1,00	0,02	0,18**
Dob	- 0,02	- 0,37**	0,02	1,00	0,05*
Važnost Boga u svakodnevnom životu	0,35**	- 0,17**	0,18**	0,05*	1,00

* manje od 0,05

** manje od 0,01

Izvor: Europska studija vrednota.

U sljedećoj se tablici nalazi multipla regresijska analiza iz vala provedenog u 2008. godini. Ovdje je vidljivo da je stupanj obrazovanja statistički značajan prediktor u prvom valu uvrštavanja prediktora. Međutim, nakon uvrštavanja kontrolnih varijabli, stupanj obrazovanja prestaje biti statistički značajan, prije svega zbog snažne povezanost s važnošću boga u svakodnevnom životu. Drugim riječima, sklonost obrazovanih osoba lijevo u ovom se valu može objasniti time što su obrazovnije osobe istovremeno manje religiozne, pa su zbog toga i u prosjeku više politički lijevo orijentirane. Ovo se dogodilo zbog veze između politike i religioznosti, koja je u ovome valu snažno porasla, pa bivarijatna korelacija iznosi 0,35, nasuprot 0,18 u prethodnom valu. Može se primijetiti i da je u ovom valu spol postao statistički značajan u konačnom modelu, odnosno da su žene češće lijevo orijentirane kada se u obzir uzmu svi drugi čimbenici (npr. da su istovremeno češće i religiozne). Dob sudionika istraživanja nije statistički značajan prediktor, a razina religioznosti snažno je povezana s desnom političkom orijentacijom.

Također je uočljiv porast objašnjene varijance (sada oko 13%, nasuprot oko 5% u prvome valu) kriterijske varijable u zadnjem koraku, odnosno onda kada su u regresijsku jednadžbu uvrštene sve prediktorske varijable.

Tablica 7. Multipla linearna regresija – istraživanje iz 2008. godine

Varijable	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	Sig.
	B	Standardna greška	Beta		
1 Konstanta	5,740	-,206		27,836	,000
Stupanj obrazovanja	-,102	-,039	-,076	-2,618	,009
2 Konstanta	6,263	-,396		15,822	,000
Stupanj obrazovanja	-,128	-,042	-,096	-3,074	,002
Spol ispitanika	-,054	-,135	-,012	-398	,691
Dob ispitanika	-,007	-,004	-,054	-1,736	,083
3 Konstanta	4,259	-,404		10,544	,000
Stupanj obrazovanja	-,055	-,040	-,041	-1,379	,168
Spol ispitanika	-,305	-,128	-,066	-2,382	,017
Dob ispitanika	-,007	-,004	-,053	-1,808	,071
Važnost Boga u svakodnevnom životu	,284	,022	,354	12,638	,000

Prilagođeni $R^2 = 0.13$.

Izvor: Europska studija vrednota.

U tablici koja slijedi prikazane su bivarijantne korelacije između varijabli u istraživanju iz 2017. godine, odnosno u trećem, ujedno, zadnjem valu istraživanja. Vidljivo je da je politička orijentacija blago povezana sa stupnjevima obrazovanja (obrazovanje osobe češće su lijeve političke orijentacije), kao i s važnošću Boga u svakodnevnom životu (osobe kojima je Bog važniji češće su desne političke orijentacije). Ženski spol povezan je s desnom političkom

orijentacijom, a starije osobe češće su lijeve političke orijentacije. Iz bivarijantnih korelacija najviše se može istaknuti izrazito povećanje povezanosti religioznosti i političke orijentacije (sada čak 0,41) te stupnja obrazovanja i političke orijentacije (sada -0,22).

Tablica 8. Korelacije između varijabli – istraživanje iz 2017. godine

	Politička orijentacija	Stupanj obrazovanja	Spol	Dob	Važnost Boga u svakodnevnom životu
Politička orijentacija	1,00	- 0,10	- 0,05*	- 0,13**	0,41**
Stupanj obrazovanja	- 0,10	1,00	- 0,08	- 0,09*	- 0,22**
Spol	0,05*	- 0,08	1,00	- 0,04	0,26**
Dob	- 0,13**	- 0,09**	0,04	1,00	- 0,06*
Važnost Boga u svakodnevnom životu	0,41**	- 0,22**	0,26**	- 0,06*	1,00

* manje od 0,05

** manje od 0,01

Izvor: Europska studija vrednota.

U sljedećoj se tablici (tablica 9) nalazi hijerarhijska multipla regresijska analiza iz vala provedenog u 2008. godini. Vidljivo je i da je ovdje u prvom modelu stupanj obrazovanja statistički značaj prediktor, no da prestaje biti statistički značajan kada se u model uvrsti razina religioznosti mjerena važnošću boga u svakodnevnom životu. Drugim riječima, vjerojatan je zaključak da su obrazovanije osobe češće lijevo orijentirane jer su manje religiozne. Zanimljivo je i da su žene nešto češće lijevo orijentirane kada se uzme u obzir njihova razina religioznosti, kao i da su starije osobe nešto češće lijevo politički orijentirane. Još je primjetan i izraziti porast koeficijenta vezanog za važnost boga u svakodnevnom životu kao prediktorske varijable, čime se može zaključiti da religioznost ima sve veći utjecaj na političke preferencije osoba u Republici Hrvatskoj. Može se uočiti porast protumačene varijance, koja u ovome valu iznosi 18%, a što indicira sve veće strukturno poklapanje navedenih demografskih varijabli i političkih preferencije, odnosno porast političke polarizacije u tome smislu.

Tablica 9. Multipla linearna regresija – istraživanje iz 2017. godine

Varijable	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	Sig.
	B	Standardna greška	Beta		
Model					
Konstanta	5,953	-,188		31,729	,000
Stupanj obrazovanja	-,146	-,043	-,099	-3,414	,001
Konstanta	6,699	-,394		17,020	,000
Stupanj obrazovanja	-,159	-,043	-,108	-3,713	,000
Spol ispitanika	-,191	-,153	-,036	1,250	,211
Dob ispitanika	-,020	-,004	-,133	-4,600	,000
Konstanta	4,480	-,392		11,436	,000
Stupanj obrazovanja	-,032	-,040	-,022	-,808	,419
Spol ispitanika	-,328	-,145	-,062	-2,266	,024
Dob ispitanika	-,016	-,004	-,106	-3,982	,000
Važnost Boga u svakodnevnom životu	,341	,023	,414	14,729	,000

Prilagođeni $R^2 = 0.18$.

Izvor: Europska studija vrednota.

7. Rasprava i zaključak

Cilj ovog diplomskog rada bio je ispitati utječe li obrazovanje na političku identifikaciju, odnosno postoji u Hrvatskoj porast političke polarizacije u tom smislu. Drugim riječima, postoji li porast strukturnog poklapanja obrazovne stratifikacije i političke identifikacije, odnosno događali se u Hrvatskoj politička podjela koja se poklapa s razinom obrazovanja. Politička polarizacija odnosi se na slučajeve u kojima je stav pojedinca o određenom pitanju, politici ili pak osobi uže povezan s njihovom identifikacijom s određenom političkom strankom ili ideologijom. Iako u Hrvatskoj ne postoje istraživanja koja se bave ovakvim shvaćanjem političke polarizacije, praćenjem javnog političkog diskursa može se primijeniti prilično oštra podjela na liniji lijevo-desno, a što ovu temu čini izrazito vrijednom proučavanja. Kako su naglasili DiMaggio i sur. (1996), politička polarizacija može imati i značajne negativne društvene posljedice, pa se time i ova istraživačka tema dodatno nameće kao važna. Sve jače poklapanje stupnja obrazovanja i političke identifikacije značilo bi da politička identifikacija nije pod isključivim utjecajem slučajnih ili interesnih čimbenika, nego da je povezana s vrijednosno-ideološkim čimbenicima koji nastaju u procesu obrazovanja, čime bi obrazovanje djelovalo kao sve jači čimbenik političke socijalizacije.

Nakon sažete analize empirijske povezanosti između obrazovanja i političke polarizacije, može se donijeti nekoliko zaključaka. U sva tri vala istraživanja Europske studije vrednota koji su analizirani u ovome radu bivarijatna je korelacija pokazala postojanje statistički značajne povezanosti između najvišeg završenog stupnja obrazovanja i političke identifikacije. Naime, osobe koje su obrazovanije češće su se u prosjeku izjasnile kao lijevo orijentirane. Međutim, u sljedeća dva vala, 2008. i 2017. godine, pokazalo se da je ovakva povezanost objašnjiva religioznošću, mjerenom pomoću samoiskazane važnosti boga u svakodnevnom životu. Naime, kada se u posljednjem koraku regresije kao prediktor uvrsti važnost Boga u svakodnevnom životu stupanj obrazovanja prestaje biti statistički značajan prediktor političke identifikacije na kontinuumu lijevo-desno. Ovakav nalaz upućuje na dva zaključka. Prvi je da važnost religije na političku identifikaciju raste tijekom vremena, a to je vidljivo i iz tablica bivarijatnih korelacija. Naime, 1999. godine korelacija između političke identifikacije i religioznosti bila je 0,18, a 2017. godine narasla je na čak 0,41. Nadalje, očito je da dolazi i do porasta povezanosti između stupnja obrazovanja i religioznosti. Naime, korelacija između najvišeg završenog stupnja obrazovanja i važnosti Boga u svakodnevnom životu 1999. godine iznosila je -0,11, a 2017. godine narasla je na -0,22. Iz navedenog se može zaključiti da religija

igra sve veću ulogu u političkoj identifikaciji stanovnika Hrvatske, kao i da se povezanost obrazovanja s političkom identifikacijom može u potpunosti objasniti trendom da obrazovaniji ljudi postaju sve sekularniji, odnosno da su sve manje religiozni.

Navedeno povećanje bivarijantnih korelacija, kao i povećanje postotka protumačene varijance u provedenim regresijskim analizama, navode na zaključak da se tijekom vremena povećala povezanost političke identifikacije s drugim sociodemografskim varijablama. Ako političku polarizaciju definiramo kao poklapanje drugih strukturnih društvenih rascjepa s onim političkim, tada se iz ovih podataka može zaključiti da se politička polarizacija u Republici Hrvatskoj izrazito povećala. Naime, primjetno je izrazito povećanje povezanosti religioznosti, u ovom istraživanju mjerenoj pomoću važnosti boga u svakodnevnom životu, i političke orijentaciju, pri čemu su religioznije osobe više desno politički orijentirane. Zanimljivo je i da utjecaj obrazovanja jača upravo iz navedenog razloga, odnosno zbog toga što je stupanj obrazovanja sve jače povezan s religioznošću. Ovakvi rezultati upućuju na to da bi politički konflikti u hrvatskom društvu mogli postati još oštriji jer se politička podjela lijevo-desno sve više počinje poklapati s drugom važnom društvenom podjelom, onaj koja se odnosi na osobnu religioznost, odnosno ulogu religije u hrvatskom društvu. Drugim riječima, čini se da je u Hrvatskoj sve prisutniji oblik „kulturnog rata“, pri čemu politička identifikacija osobe postaje pod sve jačim utjecajem ideološkog pozicioniranja na liniji religiozno-sekularno, a ovo pozicioniranje sve je jače povezano upravo sa stupnjem obrazovanja. Razloge ovakve polarizacije nije jednostavno objasniti. Kako smo naveli u teorijskom okviru rada, istraživači se ne slažu oko međusobnog odnosa polarizacije elita i polarizacije naroda, odnosno oko pitanje je li polarizacija naroda uzrok ili posljedica polarizacije elite. U tom smislu u Hrvatskoj ne postoje longitudinalna istraživanja koja bi pokazala je li ideološka polarizacija nastala kao posljedica odgovarajućih promjena čelnika najvažnijih političkih stranaka, odnosno je li ona refleksija razlika u ideološkoj retorici ovih čelnika. Drugim riječima, moguće je da se polarizacija naroda pojačava kao rezultat čitanja signala koji dolaze „odozgo“, odnosno onda kada stranački čelnici žele zaoštriti političku borbu. Također je nejasna i uloga religije u tom smislu, odnosno zbog čega je tijekom vremena raste povezanost religioznosti i političke identifikacije. Moguće je da je riječ o tome da je religija prepoznata kao izvor političkog legitimiteta (Pavić, 2013) ili da je uslijed modernizacije hrvatskog društva došlo do pojačavanja ideoloških borbi koje su povezane s religioznošću, kakva je primjerice ona oko pitanja pobačaja. Moguće je i da uslijed nastavka procesa sekularizacije hrvatskog društva dolazi do polarizacije povezane s obrazovanjem, odnosno da obrazovaniji pojedinci predstavljaju onu

populacijsku kohortu kod koje religioznost opada brže. S obzirom na jačanje uloge religije u političkoj identifikaciji, to bi impliciralo i da obrazovanje postaje sve važnije kada je politička identifikacija u pitanju. Na ovakav zaključak upućuju rezultati istraživanja koji su pokazali da obrazovanje kao takvo u posljednja dva vala istraživanja više nije statistički značajan prediktor, odnosno da to prestaje biti kada se u obzir uzme religioznost pojedinca. U tom se smislu može zaključiti da je stupanj obrazovanja postao dio kulturnog rata na liniji „religija-sekularnost“, odnosno da ne postoje drugi načini utjecaja stupnja obrazovanja na političku identifikaciju. Kada je riječ o tezi o specifičnoj akademskoj kulturi i političkoj socijalizaciji, spomenutoj u teorijskom okviru ovoga rada (Van de Werfhorst, 2020) nju ne temelju rezultata našeg istraživanja nije moguće pouzdano ni potvrditi ni odbaciti. Naime, očito je da stupanj obrazovanja postaje jače povezan s religioznošću, zbog čega nije moguće odbaciti tezu da hrvatska sveučilišta njeguju specifičnu sekularnu kulturu. S druge strane, kako je navedeno, moguće je da su obrazovaniji ljudi sami po sebi ona društvena skupina koja postaje sekularnije kako se društvo sekularizira, odnosno možda specifičnosti akademske kulture nemaju veze s takvim procesom, nego je on povezan s većom skeptičnošću i otvorenošću prema iskustvu koju donosi viši stupanj obrazovanja.

Kao ograničenje provedenog istraživanja, koje svakako utječe na općenito važenje zaključaka koje smo naveli, valja navesti ograničeni način operacionalizacije političke polarizacije i religioznosti, kao i činjenicu da je u pitanju korelacijsko istraživanje u kojemu se uzročno-posljedične zakonitosti nikada u potpunosti ne mogu dokazati (Pavić i Šundalić, 2021). Prije svega, političku polarizaciju definirali smo kao načelo konsolidacije (DiMaggio i sur., 1996), odnosno polarizacija je u ovom radu označavala preklapanje obrazovanja i političke identifikacije, a to je samo jedno od mogućih načina kako se ovaj pojam može shvatiti i istraživati. Nadalje, u radu smo stupanj obrazovanja povezivali isključivo s političkom identifikacijom i religioznošću, a ne s drugim ideološkim pitanjima koja mogu imati političke posljedice. Drugim riječima, istraživana je politička samoidentifikacija, a ne stvarne ideološke razlike koje proizlaze iz razlika u političkim vrijednostima i stavovima. Iako se može pretpostaviti da se pojedinac može na donekle pouzdan način svrstati na političkom kontinuumu lijevo-desno, ovo svrstavanje zasigurno je podložno mjernim pogreškama, odnosno možda se u nekoj mjeri ne podudara sa stvarnim političkim položajem osobe. ovo osobito može biti slučaj s obzirom na to da pojmovi ljevice i desnice danas nisu posve jasni, odnosno da oni u sebi uključuju ne samo svjetonazorski kontinuum liberalno-konzervativno, nego i odnos prema državnoj intervenciji u gospodarstvu, danas sve više i odnos prema

imigrantima i multikulturalizmu i sl. I na kraju, imajući u vidu izrazitu multidimenzionalnost konstrukta religioznosti, bilo je potrebno odlučiti se za jedan od mnogobrojnih načina operacionalizacije religioznosti. U našem je istraživanju to bila važnost boga u svakodnevnom životu, no možda bi upotreba nekog drugog indikatora religioznosti donijela ponešto drukčije rezultate.

8. Literatura

1. Abramowitz, A. I., Saunders, K.L. (1998). "Ideological Realignment in the U.S. Electorate". *The Journal of Politics*, 60 (3): 634.
2. Baldassarri, D., Gelman, A. (2008). "Partisans without Constraint: Political Polarization and Trends in American Public Opinion". *American Journal of Sociology*, 114 (2): 408–446.
3. Bourdieu, P. (1984). "Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste" London: Routledge & Kegan
4. Brint, S. (1984). "New Class and Cumulative Trend Explanations of the Liberal Political Attitudes of Professionals." *American Journal of Sociology*, 90 (1): 30–71.
5. Carmines, E. G., Ensley, M.J., Wagner, M.W. (2012). "Who Fits the Left–Right Divide? Partisan Polarization in the American Electorate". *American Behavioral Scientist*, 56 (12): 1631–1653.
6. Claassen, R.L., Highton, B. (2008). "Policy Polarization among Party Elites and the Significance of Political Awareness in the Mass Public". *Political Research Quarterly*, 62 (3): 538–551.
7. Crotty, W. J. (1967). "Democratic Consensual Norms and the College Student." *Sociology of Education*, 40 (3): 200-218.
8. DiMaggio, P., Evans, J., Bryson, B. (1996). "Have American's Social Attitudes Become More Polarized?". *American Journal of Sociology*, 102 (3): 690–755.
9. Dixit, A.K., Weibull, J. W. (2007). "Political polarization". *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104 (18): 7351–7356.
10. Duarte, J. , Crawford, J. , Stern, C. , Haidt, J. , Jussim, L. , & Tetlock, P. (2015). Political diversity will improve social psychological science. *Behavioral and Brain Sciences*, 38, 1–58.
11. Dunn, K. (2011). Left-Right identification and education in Europe. A contingent relationship. *Comparative European Politics*, 9 (3): 292-316.
12. Fiorina, M. P., Abrams, S.A., Pope, J.C. (2006). *Culture War? The Myth of a Polarized America*. Pearson Longman.
13. Fiorina, M. P., Abrams, S.J., (2008). "Political Polarization in the American Public". *Annual Review of Political Science*, 11 (1): 563–588.

14. Galston, W. (2001). „Political knowledge, Political engagement and Civic education“. *Annual Review of Political Science*, 4, 217–234.
15. Galston, W.A. (2009). "Political Polarization and the U.S. Judiciary". *UKMC Law Review*, 77 (207).
16. Gross, N., & Fosse, E. (2012). „Why are professors liberal?“. *Theory and Society*, 41 (2): 127–168.
17. Gvozdanović, A. (2014). „Politički utjecaj i vrijednosti kao odrednice političkog povjerenja mladih u Hrvatskoj“. *Revija za sociologiju*, 44 (1): 5-30.
18. Halikiopoulou D., Nanou, K.; Vasilopoulou, S. (2012). The paradox of nationalism: The common denominator of radical right and radical left euroscepticism. *European Journal of Political Research*, 51 (4): 504–539.
19. Hamm, C.M., & Daniels, L.B. (1979). Moral Education in Relation to Values Education (Iz: The Domain of Moral Education, Edited by Cochrane, D-B., Hamm, C.M., Kazepides, A.C. Paulist Press Ramsey, New York), str. 17.
20. Hetherington, M.J. (2009). "Review Article: Putting Polarization in Perspective". *British Journal of Political Science*, 39 (2): 413.
21. Hillygus, D. S. (2005). „The missing link: Exploring the relationship between higher education and political engagement“. *Political Behavior*, 27 (1): 25–47.
22. Horvat, M., i Kovačić, M (2016). Od podanika do građana: Razvoj građanske kompetencije. Zagreb: Gong.
23. Layman, G.C., Carsey, T.M., Horowitz., Menasce J (2006). "Party Polarization in American Politics: Characteristics, Causes, and Consequences". *Annual Review of Political Science*, 9 (1): 83–110.
24. Mann, T., Ornstein, E., Norman J. (2012). „It's Even Worse Than It Looks: How the American constitutional system collided with the new politics of extremism“. *Basic Books*.
25. McCarty, N., Poole., Keith T., Rosenthal., Howard (2006). „Polarized America: the dance of ideology and unequal riches“. MIT Press. Cambridge, Mass.
26. McCrae, R.R.; Costa, P.T. (1999). „A five-factor theory of personality“. In: L.A. Pervin and O.P. John (eds.) *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: *The Guilford Press*, pp. 139–153.
27. Nie N. H., Hillygus, D. S. (2001). „The impact of internet use on sociability: time-diary findings“. *It&society*, 1 (1): 1–20.

28. Pariser, Eli. 2011. „The filter bubble: What the Internet is hiding from you“. Penguin UK.
29. Pavić, Ž. (2013). „Postmoderno društvo i nevidljiva religioznost“. Osijek: Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku; Ogranak Matice hrvatske u Osijeku; Svjetla grada.
30. Pavić, Ž.; Šundalić, A. (2021). „Uvod u metodologiju društvenih znanosti (drugo, dopunjeno izdanje)“. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
31. Persson, M. (2012). „Does type of education affect political participation?“. A result from a panel survey of Swedish adolescents. *Scandinavian Political Studies*, 35 (3): 198–221.
32. Pew Research Center. (2014). Political Polarization in the American Public.
33. Pew Research Center. (2017). Republicans much ‘colder’ than Democrats in views of professors.
34. Pew Research Center.(2016). A Wider Ideological Gap Between More and Less Educated Adults, Political Polarization Update.
35. Pew Research Center.(2018). Wide Gender Gap, Growing Educational Divide in Voters’ Party Identification.
36. Pew Research Center.(2019). Republicans have doubts that colleges, K-12 schools are open to range of viewpoints.
37. Pew Research Center.(2021). Democrats overwhelmingly favor free college tuition, while Republicans are divided by age, education.
38. Phelan, J., Link, B.G., Stueve, A.; Moore, R.E. (1995). „Education, social liberalism, and economic conservatism: Attitudes toward homeless people“. *American Sociological Review*, 60 (1): 126–140
39. Roodujin, M., Burgoon B., Van Elsas J. E., Van de Werfhorst, H. G. (2017). „Radical distinction: Support for radical left and radical right parties in Europe“. *European Union Politics*, 18 (4): 536-559.
40. Rushkoff, D. (2010). „Program or be programmed: Ten commands for a digital age“. Berkeley, CA: Soft Skull Press.
41. Sartori, G (1966). "European political parties: the case of polarized pluralism". Political Parties and Political Development.
42. Sartori, G (1976). Parties and party systems: a framework for analysis.

43. Sartori, G. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham: Chatham House Publishers.
44. Šalaj, B. (2002). „Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država“, *Politička misao*, 39 (3): 127-144.
45. Šalaj, B. (2011). „Politička pismenost mladih u Hrvatskoj: teorija i istraživanje, u: Bagić, Dragan (ur.), *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*“. Zagreb: GONG.
46. U.S. elections (2012). „How groups voted in 2012“.
47. Van de Werfhorst, H. G. (2020). „Are universities left-wing bastions? The political orientation of professors, professionals, and managers in Europe“, *The British Journal of Sociology*, 71 (1): 47–73.
48. Van de Werfhorst, H. G., & de Graaf, N. D. (2004). „The sources of political orientations in post-industrial society: Social class and education revisited“. *British Journal of Sociology*, 55 (2): 211–235.
49. Van de Werfhorst, H. G., & Kraaykamp, G. (2001). „Four field-related educational resources and their impact on labor, consumption, and sociopolitical orientation“. *Sociology of Education*, 74 (4): 296–317.
50. Vujčić, V (1993). „Politička kultura i politička socijalizacija“. Zagreb: Alinea.
51. Vujević, M (1989). „Sociologija obrazovanja: teorijsko-metodološki pristup“. *Revija za sociologiju*, 20 (1-2): 71-86.
52. Witschge, J., Rözer J.; van de Werfhorst, H.G. (2019). „Type of education and civic and political attitudes“. *British Educational Research Journal*, 45 (2): 298–319.
53. Žitinski, M. (2006). „Obrazovanje je moralni pojam“. *Naše more*, 53 (3-4): 140-147.